

ուրեմն ոչ միայն հնագոյն հայերէնի ու ձայնը, այլ և աւելի ամբողջական է քան յուն. զալա և լտ. լաղ. ուստի ոչ միայն աւելի հին է քան հայերէնը, այլ և աւելի հին ձև ունի քան յունարէնն ու լատիներէնը:

գ) Ամբողջական բառեր, որոնք գոյութիւն ունէին այս կամ այն բարբառում, բայց չկային արարատեան բարբառում կամ Վրաբարում: Սրանք էլ կարող ենք բաժանել երեք կարգի. 1. բառեր, որոնք ժառանգութիւն էին մնացած Հայաստանի հողի վրայ բնակեցող և յետոյ հայոց մէջ ձուլուած զանազան մանր մունր աղբերից, գործածուած էին տեղական նեղ շրջանակներում և որոնք գտնուած ենք այսօր էլ ցրուած մեր զանազան բարբառներում: Այսպիսի բառերի թիւը բաւական մեծ է: 2. Բառեր, որոնք փոխառեալ էին սահմակից լեզուներից և գործածուած էին ծայրամասերում, բայց դեռ չէին թափանցած մինչև կենտրոնական վայրերը: Մի քանի այսպիսի բառեր մենք տեսանք գլուխ ԺԸ՝ Կորիւնի լեզուի մասին խօսելիս. այն է՝ *աւրուեան*, *նուալ*, *գումաւրաւ*, *դղեակ*, ուրոնք փոխառեալ են սահմանակից Պարսկաստանից: Նման փոխառութիւններ կարող էին գտնուել հիւսիս արեւմուտքում (վրացերէնից), հիւսիս արեւելքում (աղուաներէնից), հարաւում (ասորերէնից) եւ արեւմուտքում (յունարէնից): 3. Բառեր, որոնք ընդհանրապէս, այսինքն հնդեւրոպական ծագում ունին, գործածական են այժմ բարբառներում, բայց չկան զրաբարում: Սրա համար պատուական մի օրինակ է մոռնել «կրծել», որ գործածական է այժմ Գանձակ և Ղարաբաղ (ծագում եւ հնիւ. մեղ. արմատից. հմմտ. սանս. մրդաթի, լտ. մուդեո, ֆր. մորզըլ): Այս կարգի բառերի համար այն միայն կարելի է ասել որ նրանք շատ աւելի հին ժամանակ, այսինքն երբ հայերը Հայաստան մտան (Ն. Բ. Զ. դար), ընդհանուր էին հայերէն լեզուին. Հայաստանում մտնելուց և զանազան գաւառներում հաստատուելուց յետոյ կենտրոնում ջնջուեցին, եւ մնացին միայն այս կամ այն գաւառի մէջ, և շարունակուած են մնալ մինչև այժմ:

ՊՐՈՖ. Հ. ՍՃՍՈՒԵԱՆ

ԴՐԱՒՕՍԱԿԱՆ

ԹՈՐԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

(Շարունակութիւն Նախորդ թիւէն)

Այսօրյաճեանի վրիպանքին գլխաւոր պատճառը այս հատորին մէջ, եթէ բառը վերաւորիչ չի հնչեր, Թորգոմ Սրբազանը չձանչնալէն կը բխի. չէ կրցած անոր ծերութենէն իջնել մասնկութեանը, չըջապատէն՝ հոգիին, գործերէն՝ մտածողութեան, նկարագրին: Զէ յաջողած որոշ կերպով ճշդել, հակառակ իր առատազեղ փաստերուն, թէ իւրաքանչիւր մարդը անոր կեանքին ինչ բերած է իրեն. ու երեւան չէ հանած թէ Սրբազանին անձը ո՞ր չափով «լուծուած» է (բառը կը գործածենք բնագիտական առումով) իր գործերուն մէջ: Մարդկային այն շրջանակը որոնց մէջ ընծիւղ առաւ անոր անձնաւորութիւնը, վայրերը որոնք զինք սնուցին, կը թուարկուին և կը տոմարագրուին միայն, չեն բացուել, չեն տարրանար, աւելին՝ չեն գտներ ոգեղէն իրենց տարողութիւնը: Թորգոմ Սրբազան իր եղիչէ Պատրիարք Դուրեան հատորի մէջ տասնհինգ էջերով կրցած է տալ ժամանակի, անձերու և հոգեբանութիւններու աշխարհ մը: Այսօրյաճեան 70 էջերով կը փորձէ տալ Պարտիզակը, զայն շրջանակ ընելու համար Թորգոմ Սրբազանի հոգւոյն և նկարագրի կազմութեան, սակայն շրջանակը կը մնայ պարապ, կարծես թէ ան Թորգոմ Սրբազանի համար շինուած չըլլար: Նոյնքան էջերով կը ջանայ զիմագծել Արմաշը իրրեւ շարժում և ոգի. եւ սակայն ի՞նչ կը կարծէք թէ ըսած ըլլայ այդ սրտառուչ շարժումի մասին, որուն հայկական խորքը, և արեւմտեան յառաջահայեաց հասկացողութիւնը՝ իրարու հետ հաշտ ապրեցան կանխող դարու վերջին քառորդին. որ իր կրօնական ու ազգային գործունէութեամբը պիտի ընդարձակէր իր պարունակները, ընդգրկելով ժամանակի մեծ մտահոգութիւնները մեր եղբարքախոս սերունդին. այս ամենէն՝ ոչինչ, բայց միայն

չարք մը անձերու բացասական կողմեր, և խնամակալութեանց վէճեր: Չենք շարունակեր. նախորդ թիւի մեր առաջին յօդուածով մատնանշեր ենք արդէն այս բոլորը: Իսկ Թորգոմ Սրբազանի Սերաստիոյ, Եգիպտոսի եւ Երուսաղէմի մէջ ունեցած տարիներու կեանքն ու գործը կը վերածուին Ժողովական, քարոզչական, զրական եւ ուրիշ կարգ մը ազգային կարիքներու սատարման շատ համեստ ճիգերու, ընդմիջուած յաճախ կուսակցական հսկամարտութեանց հեշտագին պատկերացումէն: Զի ցուցուիր Թորգոմ Սրբազանի տեղն ու գերը իր Ժամանակի մէջ. Ալպոյաճեան չէ կրցած բռնել այն էական գիծերը որոնք Թորգոմ Սրբազանը կը յօրինեն, ռիթմին տակը չէ անոր անձնաւորութեանը: Մի գարմանաք որ Թորգոմ Սրբազան առանց իրիմեանը տեսած ըլլալու, ճանչցած է զայն խորապէս, իսկ Ալպոյաճեան, ապրած ու գործած ըլլալով հանդերձ Թորգոմ Սրբազանին հետ, մնացեր է գրեթէ անհաղորդ իրեն:

Հատորը հակառակ իր ստուար էջերուն, մեզի չի տար Թորգոմ Սրբազանի անձին յղացքը, անոր հաւատարմութիւնը ազգին յաւերժական ոգւոյն, եւ Հայ Եկեղեցիին ու անոր մեծ սուրբերուն աւանդութեանը, անոր մտքին թափանցող նկարագիրը, մարդերը ճանչնալու եւ զանոնք իր հետ ունենալու կախարդանքը, ողջմտութիւնը, իր սրտի մարդու հանգամանքը որ ամենէն քաղցր կողմը մնաց միշտ իր նկարագրին: Յետոյ չէ բարացուցած իտէալի մարդու իր տիրական կողմը: Թորգոմ Սրբազան մեծ հեռապատկերներ ընդգրկող, ե բարձունքներու սեւեռաքիթ մարդը եղաւ, նըպատակը իր մէջ ամէն օր ապրող եւ երբեք չսպառող իրականութիւնը դարձաւ: Ու այդ մտատեսիլը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խոր ներհայեցողութիւնը իր ցեղին խորհուրդին: Մեր պատմութիւնը անոր համար յաջորդութիւններու շրջան մը ըլլալէ աւելի, հերոսական ու արիւնտ ոգորումներու դրօշակրութիւն մըն էր, տառապանք մը՝ յանուն սիրոյ կրուած: Մեր անցեալը ըզգալու, մտածելու այդ կերպը կը մօտեցնէր զինք մեր եկեղեցական մեծ դէմքերու ոգիին եւ իմաստութեան: Այդ մըտատեսիլի մղումին տակ է որ ան գոր-

ծած, խօսած, առաջնորդած եւ հեղինակած է հաւասար եռանդով: Զականարկեցինք տակաւին իր գրագէտի անձին. Ալպոյաճեան հազիւ կը մօտենայ Թորգոմ Սրբազանի այդ հանգամանքին, եւ սակայն Թորգոմ Սրբազան որակելի է մեծ չափով միայն իր գրականութեանը մէջ. չվերլուծել իր այս կողմը, կիսով ճանչնալ է զինքը:

Ալպոյաճեանի գործին մէջ անյաջող է նաեւ Ժամանակի համադրումը, եւ այս չի ստացուիր դէպքերն ու թուականները քով քովի բերելով. ասոնք իբրեւ ատաղձ դեր մ'ունին անշուշտ, սակայն չէնք մը բարձրացնել ուրիշ բան է: Թորգոմ Սրբազանը կեդրոնական անձնաւորութիւններէն մին եղաւ այս վերջին քառորդ դարու շրջանին, իր բոլոր երեսներով: Անոր նուիրուած հատոր մը՝ չունէր ուրիշ սրտայոյզ պարտք մը քան այդ պատմութիւնը համադրելու վսեմ ձեռնարկը. եւ սակայն ատիկա չէ եղած: Թորգոմ Սրբազանին դերը համեմատուած մեր վերջին յիսնամեակի մեծ դէմքերուն՝ բացարձակ գերազանցութեամբ մը չի պաշտպանուիր անշուշտ: Ան ո՛չ իրիմեան մըն է, ո՛չ Դուբեան մը, եւ ո՛չ ալ Օրմանեան մը, ասոնցմէ իւրաքանչիւրին հետ մեր մտքին մէջ պատմական ստուգութիւն մը կը ճշտուի, խորհրդանշան մը՝ եթէ կ'ուզէք:

Թորգոմ Սրբազան գիւրին տարադիւր անձնաւորութիւն մը չէ. բայց մարդ մըն է որ ներկայ է բոլոր մեզ յուզող հարցերուն իրարու հանդիպման կէտին: Գիրքը մեր մէջ չարթնցներ վերոյիշեալ ըզգացումները, եւ կը մնայ իրեն հետ հազիւ կապ ունեցող դէպքերու եւ թարթափումներու հաւաքոյթ մը, որոնք կրնան լաւ ատաղձ ծառայել Թորգոմ Սրբազանի ապագայ կենսագրին, բայց չեն նուաճեր ինչ որ աւագ փառասիրութիւնը պէտք է կազմէր պատմութիւնը կեանքի կրկէս մը ընդունողներուն համար. կրկէս մը՝ ուրկէ սովորէինք մեր անցեալը, անոր դասերը, անկէ դալիք սրտապնդիչ կորովը մեր օրերուն՝ երբ մեր ներկան այնքան «նըսեմաստուեր» է ինչպէս կ'ըսեն, այնքան պարպուած՝ կրակէ, հաւատքէ, բարձր գատերու սպասին համար անձնայարգար հերոսներէ:

* * *

Երբ այս տողերը կը գրենք չենք կըրնար չանդրադառնալ այս անբաւականութեան հեռաւոր պատճառներուն, որոնք կուզան արեւմտահայ գրականութեան մէջ ընդհանրացած վարժութիւններէ: Հարիւր տարուան կեանք ունի այդ գրականութիւնը, բայց ոչ մէկ հատոր՝ ուր մեզի տրուած ըլլար հաստատել մարդոց կեանքին և անոր անգրագարձին զիրար պաշտպանող երջանիկ շաղագատումը: Չենք փնտռեր թէ ինչո՞ւ մեր պատմութեան մեծ դէմքերը կը մնան մէկ երեսով պատկերներ, փոխանակ ըլլալու ամբողջութիւն: Պարտք է մեզ յիշել Սրչակ Զօպանեանի Մկրտիչ Պէշիկթաշեանը, Թորգոմ Եպիսկոպոսի Սրիմեան Հայրիկը և Դուրեան Պատրիարքը, որոնց մէջ չըջան ու մարդը, իրողութիւններն ու անոնց թաքուն զսպանակները, դէպքերն ու անոնց հոգին, ըլլան որոշ չափով վերլուծուած այնպէս՝ ինչպէս կը տրուի մեզի երբեմն հաստատել օտարներու մօտ ժ. դարու ամենէն ընթացիկ ու փնտռուած սեռը՝ Essai, նորոգած է, կեանք մը պատմելու, մարդ մը տալու հին կերպերը: Ա. Ալպօյաճեանի առիթով կը զգուշանանք մեծ անուններ ոգեկոչելէ, բայց կը շարունակենք պահել մեր վերապահութիւնը ուղղութեանը դէմ որ ուղղափառ յաւակնութիւններ կը տածէ: Կայ թիւէն, թուականէն, փաստէն, պատմական ստուգութենէն վեր, ոգեղէն իրականութիւնը: Կայ նոյնպէս այդ իրականութիւնը նուաճելու արուեստի կերպ մըն ալ: Չենք կրնար պահանջել որ ամէն կենսագիր արուեստագէտ մը ըլլայ, բայց մեր իրաւունքին մէջն ենք, երբ նիւթական աշխատանքի, պրպտումի, նօթի և հաւաքումի առաքումը, միջոցները կը յաւակնինք լուսապսակել, գերգնահատել, մօռնալով թէ կեանքով գրադելու ամէն ձեռնարկ, նոյն ատեն ստեղծադրութիւն մըն է: Այդ ստեղծումն է ահաւասիկ որ իր պակասովը մեզ կը տառապեցնէ այն հատորներուն մէջ՝ որոնք կը խօսին մեզի մեր բարձրագոյն արժէքներէն, զանոնք իրականութեան ուժերէն: Ի՞նչ թանկագին գիրք պիտի ըլլար Ալպօյաճեանի հատորը եթէ եր-

բեք անիկա մեզի բերէր այս գոհունակութիւնը:

Արեւմտահայ գրականութեան՝ ինչպէս պատմութեան համար, մեր փափաքն է այս ոգիին ընդհանրանալը բոլոր աշխատաւորներուն խղճատանքէն ներս:

Չենք ուզեր այս սուղ էջերուն մէջ ընդհանուր տեսութիւններու ցուցադրում մը ընել, ատիկա մեզ հեռուներ պիտի տանէր. բայց տեղն է որպէսզի յայտնենք մեր ցաւը այն խոշոր պարագային համար զոր կը զգանք երբ կը մտնենք մեր իմացական սրբարանէն ներս: Հոն են մեր մարդերը, մեր պատմութեան ու գիրին բոլոր հսկաները, բայց առանց յիշատակարանի, առանց պատգամի: Հոն էին, օրինակի մը համար, Յրանսացիներուն բոլոր հսկաները, դարեր դարերով առանց յիշատակարանի: Միշէլ մը այդ ամայքին մէջը ամբողջ ժողովուրդ մը զրաւ, ու մարդեր կ'ապրին այդ հեղինակին պատմութեանը մէջ: Կրնանք աւելցնել Սէն Պօլի Բօր Ռուայեալը, արքա Պրէմոնի բազմահատոր աշխատանքը, կրօնական զգացման պատմութեան շուրջ Յրանսայի մէջ, և Ռօմէն Ռօլանի Միշէլ Անժը: Այս հատորներուն վերջանումը յաղթանակ մըն է ամէն ընթերցողի: Ինչո՞ւ չգրուէին մեր մէջ գիրքեր՝ որոնք նոյն նպատակ բերէին մեր մտքի ինչպէս հոգիին ազատագրութեան: Նարեկացի մը, Շնորհալի մը, Լամբրոնացի մը, նոր ժամանակներու մեր մեծ մատենագիրները ինչո՞ւ չմատուցուէին մեզի այն լիութեամբ, խորութեամբ, ճշգրէտութեամբ, զոր կենդանի ապրում մը, հանդարտ և խորացող մտածում մը, և պարկեշտ ու խղճամիտ վերկազմում միայն կ'ընեն կարելի, կ'ընեն գեղեցիկ, մեր մտքի ու հոգիի տրտանները վերածելով յաւերժափառ և անմահ հերոսներու:

Շատ չէ մեր պահանջածը:

Ե. Վ. Տ.

